

Załącznik Nr 1
do Uchwały Nr XXXII/283/08
Rady Miejskiej
Tomaszowa Mazowieckiego
z dnia 29 października 2008 r.

**STRATEGIA
ROZWIĄZYWANIA
PROBLEMÓW SPOŁECZNYCH
MIASTA
TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
na lata 2008-2015**

Tomaszów Mazowiecki
2008

Spis treści

Wstęp	2
I. Diagnoza	7
Analiza demograficzna.....	7
Analiza ubóstwa i trudności w dostępie do dóbr, usług i praw społecznych	10
Analiza zagrożeń dla współczesnej rodziny.....	22
Analiza kondycji społeczeństwa obywatelskiego	30
Zasoby umożliwiające rozwiązywanie problemów społecznych.....	33
II. Cele polityki społecznej dla Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2015	34
Priorytet 1: Wsparcie rodzin w wychowywaniu i edukacji dzieci.....	36
Priorytet 2: Wdrożenie aktywnego wsparcia dla osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.....	39
Priorytet 3: Kompleksowe wsparcie i aktywizacja osób niepełnosprawnych.....	42
Priorytet 4: Tworzenie warunków sprzyjających integracji w starzejącym się społeczeństwie.....	45
Priorytet 5: Stworzenie warunków do zaspokajania podstawowych potrzeb mieszkaniowych.....	47
Priorytet 6: Aktywizacja i mobilizacja partnerów lokalnych.....	49
Rozwój wolontariatu.....	49
Harmonogram działań:	51
Źródła finansowania	52
Metodologia	52
III. Wdrożenie oraz monitorowanie realizacji Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego	54
Uwagi końcowe	55
Spis tabel.....	56
Spis wykresów.....	56

Wstęp

Przyjęcie przez kraje Unii Europejskiej Strategii Lizbońskiej w 2000 roku oraz opracowanie Strategii Spójności Społecznej z 2000 i 2004 roku wskazały na dwa główne cele budowy Europejskiego Modelu Społecznego:

pełne zatrudnienie oraz spójność społeczną,

których realizacja poprzez odpowiednio zbudowaną i prowadzoną politykę społeczną zmierzać ma do zwiększenia aktywności i integracji lokalnej, a w efekcie do wzrostu potencjału rozwojowego regionu.

„Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”, zwana dalej Strategią, wpisuje się w założenia wskazane powyżej, jak również uwzględnia problemy indywidualne miasta i konstruuje propozycje rozwiązań zmierzających do przeciwdziałania lokalnym zagrożeniom i zaspokajania potrzeb mieszkańców regionu.

Niniejszy dokument zgodny jest z założeniami krajowych aktów prawnych:

- ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.),
- ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.),
- ustawą z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2005 r. Nr 31, poz. 266 z późn. zm.),
- ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.),
- ustawą z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz. U. z 2002 r. Nr 147, poz. 1231 z późn. zm.),
- ustawą z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. Nr 179, poz. 1485),
- ustawą z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. Nr 180, poz. 1493).

Podczas realizacji działań założonych w Strategii będzie zachodzić potrzeba odwołania się do innych ustaw i aktów wykonawczych z zakresu oświaty i edukacji, ochrony zdrowia, zatrudnienia i budownictwa socjalnego, zatrudniania osób niepełnosprawnych oraz ochrony zdrowia.

W „Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” uwzględniono również zgodność z dokumentami programowymi o zasięgu krajowym:

- Narodowymi Strategicznymi Ramami Odniesienia 2007-2013 (Narodową Strategią Spójności 2007-2013),
- Strategią Polityki Społecznej na lata 2007-2013,
- Strategią Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007 – 2013,
- Narodową Strategią Integracji Społecznej

oraz regionalnym i lokalnym:

- Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Łódzkiego,
- Strategią Rozwoju Województwa Łódzkiego na lata 2007 - 2020,
- Strategią Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Miasta Tomaszów Mazowiecki 2008 – 2022.

Zgodnie z założeniami powyższych dokumentów za główne kierunki działań uznano zwalczanie ubóstwa i wykluczenia społecznego, zapewnienie dialogu i partnerskiej współpracy instytucji i jednostek samorządowych, organizacji pozarządowych, biznesu oraz obywateli.

Prace nad „Strategią Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” prowadził Zespół powołany przez Prezydenta Miasta Tomaszowa Mazowieckiego, przy współpracy zaproszonych gości reprezentujących organizacje pozarządowe, jednostki samorządowe lub w szczególny sposób związanych z miastem.

W skład Zespołu wchodzi:

Przewodniczący Zespołu – Małgorzata Śmiechowicz
p.o. Zastępcy Naczelnika
Wydziału Polityki Społecznej

oraz **członkowie Zespołu:**

Wanda Rybak - Naczelnik Wydziału Polityki Społecznej,
Jolanta Szustorowska - Dyrektor Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej,
Leszek Tomczyk - Naczelnik Wydziału Edukacji,
Anna Przybyłkiewicz - Pełnomocnik ds. Współpracy
z Organizacjami Pozarządowymi,
Agnieszka Kubica - Inspektor w Wydziale Polityki Społecznej,
Wiesława Goździk - Inspektor w Wydziale Polityki Społecznej,
Jakub Olczyk - Inspektor w Wydziale Strategii,
Rozwoju i Promocji Miasta,
Leszek Dąbrowski - Inspektor w Wydziale Kultury, Sportu i Rekreacji.

Osoby współpracujące z Zespołem lub uczestniczące przynajmniej w jednym spotkaniu roboczym:

1. **Beata Albrecht** - Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
2. **Joanna Bryks** - Poradnia Psychologiczno – Pedagogiczna
3. **Bogumiła Drozdowska** - Radna Rady Miejskiej
4. **Arkadiusz Gajewski** - Powiatowy Urząd Pracy
5. **Wojciech Głowa** - SM Przodownik
6. **Monika Grałek** - ZHP – Świetlica SKAUT
7. **Antoni Iwański** - Radny Rady Miejskiej
8. **Zofia Jędrzejczyk** - Abstynenckie Stowarzyszenie Klubu Wzajemnej Pomocy ALA

9.	Katarzyna	Kiestrzyn	- NZOZ Medica
10.	Hieronim	Kliszewski	- inicjator powstania senioralnych klubów osiedlowych
11.	Joanna	Kostrzewa	- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
12.	Małgorzata	Kubacka	- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
13.	Wiesława	Kubicz	- Polskie Stowarzyszenie Diabetyków Oddział Miejsko – Powiatowy
14.	Jadwiga	Kubryn	- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
15.	Anna	Kujawska	- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
16.	Józef	Lenarczyk	- inicjator powstania senioralnych klubów osiedlowych
17.	Agnieszka	Lipińska	- Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie
18.	Marek	Markiewicz	- Stowarzyszenie Pomocy ARKA NOEGO
19.	Krystyna	Michalak	- Ośrodek Rehabilitacji Dzieci Niepełnosprawnych
20.	Monika	Michalska	- Biuro Prawne Urzędu Miasta
21.	Jan	Nowakowski	- SM Przodownik
22.	Elżbieta	Ogórek	- Tomaszowskie Stowarzyszenie Amazonek
23.	Jadwiga	Pałyga	- Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów
24.	Anna	Pawlak	- Dom Pomocy Społecznej Nr 1
25.	Agnieszka	Pawłowska	- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
26.	Agnieszka	Pietruszczak	- WTZ przy Fundacji Społecznej Razem
27.	Barbara	Pietruszczak	- Tomaszowskie Stowarzyszenie Amazonek
28.	Marta	Pietrzyk	- Urząd Miasta
29.	Magdalena	Plebanek	- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
30.	Barbara	Pociejkin	- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej
31.	Marianna	Przewoźnik	- Stowarzyszenie Rodzin Dzieci i Osób Niepełnosprawnych
32.	Wiesława	Służewska	- Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie

33.	Małgorzata	Snopek	-	Polski Czerwony Krzyż
34.	Adam	Sokół	-	WKCh Społeczność Chrześcijańska TOMY
35.	Danuta	Sosnowska	-	Dom Pomocy Społecznej Nr 2
36.	Bogusława	Świnoga	-	Stowarzyszenie Abstynenckie AZYL
37.	Tomasz	Wawro	-	Radny Rady Miejskiej
38.	Andrzej	Więckowski	-	Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie
39.	Krystyna	Wilk	-	Radna Rady Miejskiej
40.	Janusz	Wojciechowski	-	Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta
41.	Teresa	Zajac	-	Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
42.	Grzegorz	Zań	-	Tomaszowskie TBS Sp. z o.o.
43.	Małgorzata	Ziółkowska	-	Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej

I. Diagnoza

Analiza demograficzna

Analiza demograficzna społeczeństwa Tomaszowa Mazowieckiego dokonana została na podstawie danych dostępnych w Urzędzie Statystycznym w Łodzi oraz w Urzędzie Miasta w Tomaszowie Mazowieckim.

W celu przeprowadzenia szczegółowej analizy problemów społecznych istniejących w mieście należy zapoznać się ze strukturą demograficzną jego mieszkańców, a w szczególności z tendencjami migracyjnymi i poziomem wieku.

W Tomaszowie Mazowieckim na przestrzeni ostatnich lat odnotowano tendencję spadkową liczby mieszkańców, co potwierdza zestawienie danych w poniższej tabeli.

Tabela nr 1. Liczba ludności

Rok	Ludność ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ludność na 1 km²	Kobiety na 100 mężczyzn
2004	67.159	31.573	35.586	1.626	113
2005	66.859	31.376	35.483	1.619	113
2006	66.606	31.180	35.426	1.613	114
2007	66.232	30.936	35.296	1.603	114

Źródło: Urząd Statystyczny w Łodzi

Analiza powyższych danych wskazuje, że mimo stałego zmniejszania się liczby ludności Tomaszowa i co z tym związane coraz mniejszego zagęszczenia ludności na 1 km² powierzchni, nie zmienia się struktura płci .

Odnutowany w Tabeli nr 1 spadek liczby ludności Tomaszowa Mazowieckiego potwierdza trwałą i ciągle powiększającą się tendencję spadkową, obserwowaną co najmniej od 1999 roku. Zmiany na przestrzeni ostatnich lat pokazuje tabela poniżej.

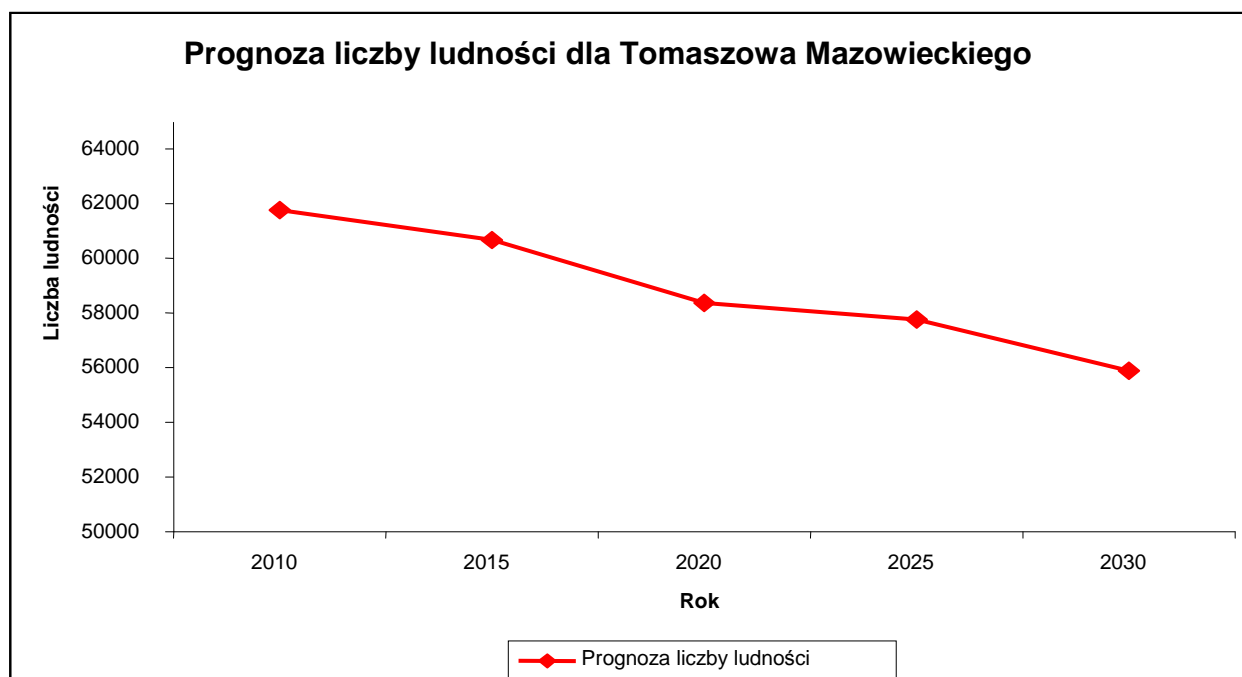
Tabela nr 2. Spadek liczby ludności

Rok	Ludność ogółem	Różnica w stosunku do roku poprzedniego
2003	67.372	-
2004	67.159	- 213
2005	66.859	- 300
2006	66.606	- 253
2007	66.232	- 374

Źródło: Biuro Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim

Analogicznie, jak w całym województwie łódzkim, w Tomaszowie Mazowieckim odnotowano ujemny przyrost naturalny. Uważa się, że tendencja ta utrzyma się przez kolejne lata.

Wykres nr 1. Prognoza liczby ludności dla Tomaszowa Mazowieckiego

Źródło danych: Urząd Statystyczny w Łodzi

Tabela nr 3. Ruch naturalny ludności

Rok	Urodzenia	Zgony		Przyrost naturalny
		Ogółem	W tym niemowląt	
2004	668	759	3	- 91
2005	605	798	5	- 193
2006	621	757	5	- 136
2007	670	801	3	- 131

Źródło: Urząd Statystyczny w Łodzi

Migracje ludności w Tomaszowie Mazowieckim wykazują ciągle wahania, jednak systematycznie wzrasta ujemne saldo migracji. Odpływ ludności dotyczy głównie mieszkańców z wykształceniem średnim i wyższym, czyli grupy o największym potencjale rozwojowym, dużej mobilności i elastyczności. Osoby te przenoszą się do dużych aglomeracji miejskich – Łodzi, Warszawy, a od 2004 roku również za granicę - do państw Unii Europejskiej, głównie Wielkiej Brytanii i Irlandii, które otworzyły swój rynek pracy. Migracja wynika z chęci znalezienia zatrudnienia i poprawy warunków życia. Sytuacja ta stanowi znaczne niebezpieczeństwo dla Tomaszowa Mazowieckiego i należy dołożyć wszelkich starań, aby zahamować odpływ ludności z Miasta.

Tabela nr 4. Migracje ludności

Rok	Napływ				Odpływ				Saldo migracji
	Ogółem	z miast	ze wsi	z zagranicy	Ogółem	do miast	na wieś	za granicę	
2004	424	162	261	1	570	267	296	7	- 146
2005	502	164	338	9	637	289	348	11	- 135
2006	496	263	333	7	646	321	325	36	- 150
2007	502	164	338		770			16	- 273

Źródło: Urząd Statystyczny w Łodzi

Odływ mieszkańców Tomaszowa Mazowieckiego odnosi się także do struktury wiekowej w mieście i przyczynia się do tego, że Miasto starzeje się i traci potencjał rozwojowy.

Tabela nr 5. Wiek ekonomiczny ludności

Rok	Ogółem	W wieku		
		przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym
2004	67.159	13.114	43.290	10.755
2005	66.859	12.727	43.315	10.817
2006	66.606	12.505	43.060	11.041
2007	66.232	12.220	42.714	11.298

Źródło: Urząd Statystyczny w Łodzi

Zmiany w zaludnieniu Miasta w perspektywie lat 2008-2015 warunkowane będą przebiegiem procesów społeczno-gospodarczych zarówno na jego obszarze, jak również w regionie oraz w kraju. Kondycja ekonomiczna mieszkańców, możliwości zapewnienia godnych warunków życia (praca, mieszkanie, dostęp do usług) zdecydują o ruchliwości przestrzennej ludności, a także wpłyną na poziom przyrostu naturalnego. Przewidywany w najbliższych latach przyrost liczby kobiet w wieku najwyższej płodności 20-34 lat może spowodować wzrost liczby urodzeń do 2010 r. Jednak prognozy demograficzne dla Miasta są niekorzystne i sugerują dalsze zmniejszanie się liczby mieszkańców.

Analiza ubóstwa i trudności w dostępie do dóbr, usług i praw społecznych

Jedną z konsekwencji przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, a konkretnie do Procesu Integracji Społecznej będącego elementem Strategii Lizbońskiej, przyjętej w 2000 roku przez państwa członkowskie UE na 10 lat, jest opracowanie Narodowej Strategii Integracji Społecznej.

Zasadnicze dla powyższego dokumentu pojęcie integracji społecznej zdefiniowane jest następująco:

Integracja społeczna to działania wspólnotowe na zasadach dialogu, wzajemności i równorzędności, których celem jest dążenie do społeczeństwa opartego na demokratycznym współuczestnictwie, rządach prawa i poszanowaniu różnorodności kulturowej, w którym obowiązują i są realizowane podstawowe prawa człowieka i obywatela oraz skutecznie wspomaga się jednostki i grupy w realizacji ich celów życiowych.

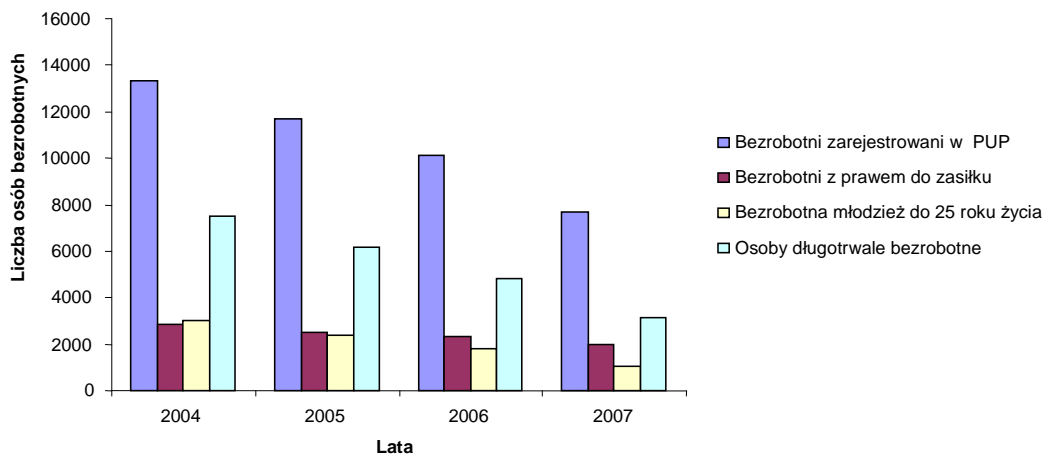
Pojęcie **ekskluzji społecznej** (wykluczenia społecznego) jest znacznie szersze od terminu ubóstwa, gdyż kładzie nacisk nie tylko na deprawację materialną. Stąd termin ten obejmuje tych wszystkich, którzy z różnych powodów, ekonomicznych, bądź pozaekonomicznych, czują się wykluczeni ze społeczeństwa. Dokonanie analizy skali ubóstwa i trudności w dostępie do dóbr, usług i praw społecznych w mieście Tomaszowie Mazowieckim jest możliwe poprzez monitoring nakładów finansowych, liczby i kategorii klientów oraz typów usług świadczonych przez instytucje polityki społecznej takie jak: Powiatowy Urząd Pracy i Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. W Powiatowym Urzędzie Pracy struktura bezrobocia w latach 2004-2007 przedstawiała się następująco:

Tabela nr 6. Struktura bezrobocia w powiecie tomaszowskim

Kategoria	Lata			
	2004	2005	2006	2007
Bezrobotni zarejestrowani w PUP	13.334	11.693	10.110	7.658
Bezrobotni z prawem do zasiłku	2.850	2.516	2.311	1.970
Młodzież do 25 roku życia	3.022	2.378	1.791	1.068
Osoby długotrwale bezrobotne	7.512	6.193	4.832	3.166
Bezrobotni według wykształcenia				
Wyższe	519	466	498	454
Policealne i średnie zawodowe	2.848	2.413	2.078	1.576
Średnie ogólnokształcące	784	712	677	498
Zasadnicze zawodowe	5.205	4.470	3.683	2.724
Gimnazjalne i poniżej	3.978	3.632	3.174	2.424
Razem Bezrobotni według wykształcenia	3.978	11.693	10.110	7.658

Zródło: Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim

Wykres 2. Struktura bezrobocia w powiecie tomaszowskim

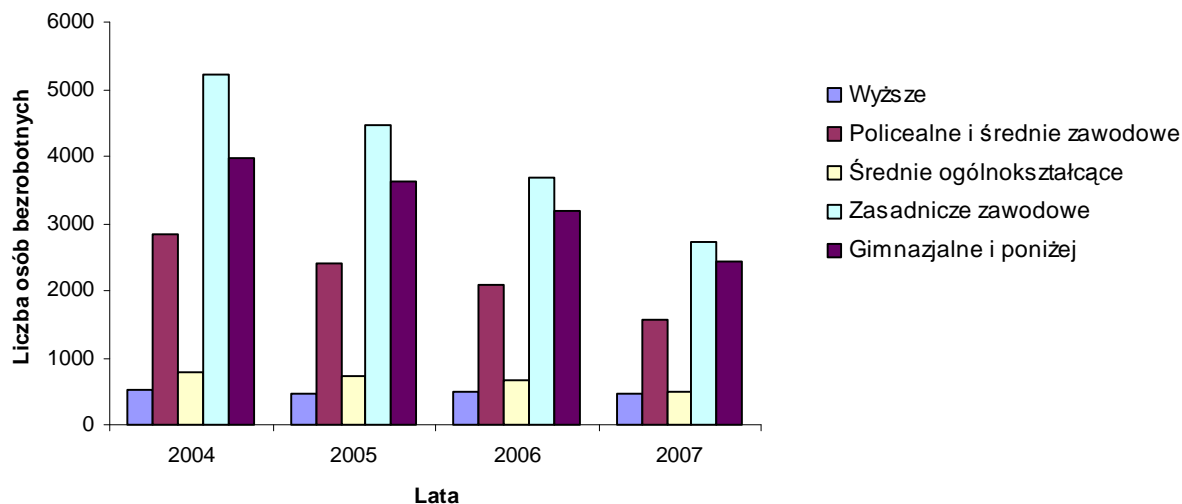
Źródło danych: Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim

W latach 2004-2007 nastąpił spadek liczby bezrobotnych, w tym również długotrwale bezrobotnych (zgodnie z ustawą o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, oznacza to bezrobotnego pozostającego w rejestrze powiatowego urzędu pracy łącznie przez okres ponad 12 miesięcy w okresie ostatnich 2 lat, z wyłączeniem okresów odbywania stażu i przygotowania zawodowego w miejscu pracy).

Najniższy spadek odnotowano wśród osób z prawem do zasiłku.

Wśród osób pozostających bez zatrudnienia największy spadek nastąpił wśród osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz policealnym i średnim zawodowym, najmniejszy wśród osób z wykształceniem wyższym. Największe problemy ze znalezieniem zatrudnienia mają osoby bez kwalifikacji, kobiety bez doświadczenia zawodowego z wykształceniem wyższym oraz osoby po 45 roku życia oraz osoby niepełnosprawne.

Wykres 3. Struktura poziomu wykształcenia osób bezrobotnych

Źródło danych: Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim

Dane dotyczące bezrobocia generowane są na poziomie powiatu. Liczba bezrobotnych w powiecie tomaszowskim między rokiem 2004 a 2007 zmniejszyła się o 5676 osób. Ma to związek zarówno z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, a tym samym możliwością zatrudnienia w krajach członkowskich, jak i wzrostem gospodarczym w kraju. Nadal jednak ponad 40 % wśród osób niepracujących stanowią osoby długotrwale bezrobotne.

Ponad 67 % wszystkich bezrobotnych zarejestrowanych w PUP stanowią osoby słabo wykształcone. Jest to grupa, którą bardzo trudno zaktywizować, ze względu na niski potencjał intelektualny oraz małą motywację do uzyskania kwalifikacji i zatrudnienia.

Tabela nr 7. Poziom bezrobocia na terenie Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki

Poziom bezrobocia w Gminie Miasto Tomaszów Mazowieckim				
Wyszczególnienie:	Rok			
	2004	2005	2006	2007
Bezrobotni ogółem	7.779	6.749	5.871	4.479
w tym kobiety	3.706	3.326	2.906	2.239
Bezrobotni bez prawa do zasiłku	6.141	5.313	4.491	3.318
Osoby niepełnosprawne	272	264	286	308

Źródło danych: Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim

Od roku 2004 systematycznie następuje spadek liczby osób bezrobotnych z terenu Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki, zarejestrowanych w Powiatowym Urzędzie Pracy. Nieznacznie wzrosła liczba osób niepełnosprawnych pozostających bez zatrudnienia.

Informacje Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej

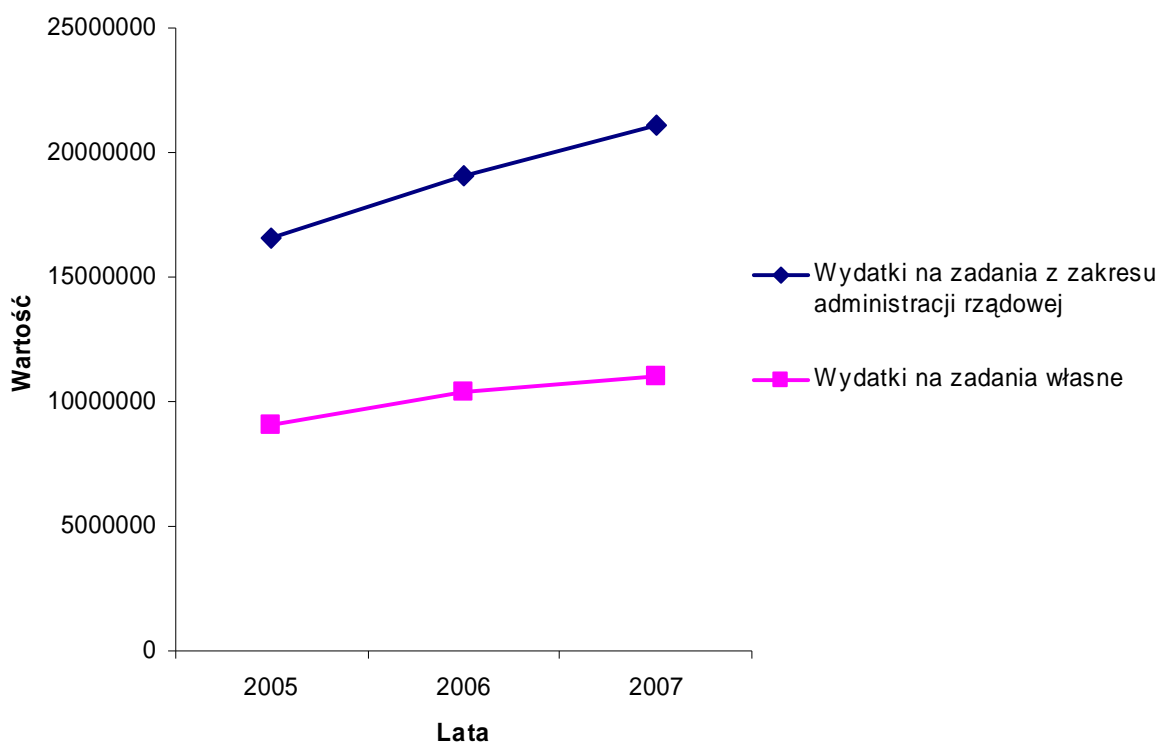
Zasadniczym celem działania Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim jest wspieranie osób i rodzin, które z przyczyn obiektywnych nie są w stanie zaspokoić swoich elementarnych potrzeb życiowych. „Pomoc społeczna ma na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężenia trudnych sytuacji życiowych, których nie są w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości” (Ustawa o pomocy społecznej, art. 2 ust.1).

Tabela nr 8. Wykorzystanie środków finansowych na pomoc społeczną w latach 2005-2007

Pomoc społeczna	Rok		
	2005	2006	2007
Zadania z zakresu administracji rządowej – wydatki ogółem	16.550.666,00	19.071.369 ,00	21.098.197,81
Zadania własne – wydatki ogółem	9.088.715,00	10.386.975,00	11.049.713,60

Źródło danych: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim

Wykres nr 4. Wydatki na zadania własne w latach 2005-2007

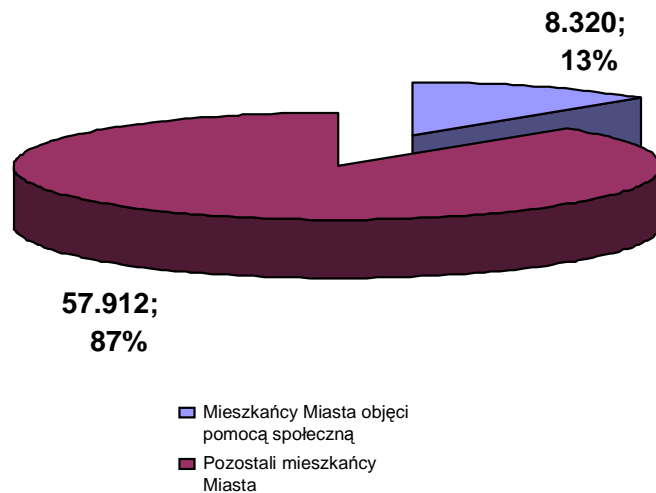
Źródło danych: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim.

Z przytoczonych danych wynika, że wysokość nakładów finansowych na pomoc społeczną w Mieście w latach 2005-2007 wzrosła. W ciągu trzech lat wydatki na zadania zlecone wzrosły o ponad 4,5 mln zł, natomiast na zadania własne o prawie 2 mln zł.

Jeżeli dane te porównamy z danymi Powiatowego Urzędu Pracy, można wnioskować, że pomimo malejącego bezrobocia oraz rosnącej zamożności większości mieszkańców Miasta, sfera ubóstwa w mieście nie ulega zmniejszeniu bądź też nadal rośnie.

Wykres nr 5. Liczba mieszkańców Miasta korzystających z pomocy społecznej

Źródło danych: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim

Spośród 66.232 mieszkańców miasta (stan na koniec grudnia 2007 roku), 8320 osób korzystało z systemu pomocy społecznej w roku 2007. Liczba ta obejmuje również członków rodzin osób, którym decyzją administracyjną przyznano wsparcie.

Grupy społeczne poważnie zagrożone wykluczeniem społecznym, według autorów Narodowej Strategii Integracji Społecznej to:

- dzieci i młodzież wypadająca z systemu szkolnego;
- osoby długotrwale bezrobotne;
- opuszczający więzienia;
- osoby zagrożone eksmisją z zamieszkiwanych lokali;
- osoby uzależnione od alkoholu i narkotyków;
- bezdomni;
- osoby należące do romskiej mniejszości etnicznej.

W 2007 roku w zainteresowaniu Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim pozostawało 39 osób bezdomnych (38 mężczyzn i 1 kobieta), korzystające z noclegowni znajdującej się przy ul. Luboszewskiej 71 i tym samym z zasiłków celowych

i okresowych oraz posiłków. Bezdomni korzystający z noclegowni byli w wieku od 19 do 74 lat. Trzynastu spośród nich posiada stałe źródło dochodów, w postaci renty, emerytury lub zasiłku.

W wyniku pracy zespołu roboczego zostały określone najważniejsze problemy występujące w Mieście, związane ze zjawiskiem ubóstwa i wykluczenia społecznego. Należą do nich:

- brak przepływu informacji pomiędzy instytucjami i organizacjami pozarządowymi,
- brak oddziału leczenia uzależnień w tomaszowskim Szpitalu,
- brak Programu Wychodzenia z Bezdomności,
- niewystarczająca infrastruktura dla osób pozbawionych dachu nad głową,
- brak schroniska dla bezdomnych kobiet,
- brak hotelu dla ofiar przemocy,
- problem z podjęciem pracy przez osoby wychodzące z uzależnień,
- niewystarczająca baza opieki środowiskowej skierowanej do dzieci i młodzieży,
- niewystarczająca ilość mieszkań,
- brak prewencyjnego programu dla osób, u których narasta zadłużenie w czynszu.

Najistotniejsze braki pomocy społecznej w Mieście to zbyt mała elastyczność i niechęć do podejmowania działań innowacyjnych.

Dobrem szczególnie istotnym dla funkcjonowania jednostki i rodziny jest mieszkanie. Zasoby mieszkaniowe Miasta ogółem przedstawiają się następująco:

Tabela nr 9. Zasoby mieszkaniowe Miasta

Właściciel/zarządca	budynki			mieszkania		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Spółdzielnia Mieszkaniowa „Grotą”	46	47	47	1.516	1.567	1.567
Spółdzielnia Mieszkaniowa „Nasza Chata”	14	14	14	469	469	469
Spółdzielnia Mieszkaniowa „Przodownik”	196	199	200	8.928	8.977	9.019
TTBS	10	10	10	202	208	219
Gmina Miasto	367	335	326	2.162	2.119	2.069
Wspólnoty Mieszkaniowe	80	83	83	1.556	1.645	1.450
RAZEM	713	688	680	14.833	14.985	14.793

Źródło danych: Dane statystyczne spółdzielni mieszkaniowych oraz Tomaszowskiego TBS.

Blisko 50 % ogółu budynków stanowią zasoby Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki. W latach 2005 - 2007 obserwujemy tendencję spadkową liczby budynków znajdujących się w miejskich zasobach komunalnych, spowodowaną wyburzaniem budynków wyłączonych z eksploatacji.

Aktualnie zamieszkałe zasoby mieszkaniowe prezentują się następująco:

Tabela nr 10. Zamieszkałe zasoby mieszkaniowe

Wyszczególnienie	Mieszkania			Izby			Pow. użytkowa mieszkań w m ²		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Spółdzielnia Mieszkaniowa "Grotą”	1.516	1.567	1.567	4.624	4.821	4.821	69.937	69.937	72.849
Spółdzielnia Mieszkaniowa "Nasza Chata”	469	469	469	1.657	1.657	1.657	24.520	24.520	24.520
Spółdzielnia Mieszkaniowa "Przodownik”	8.928	8.977	9.019	28.347	28.520	28.638	431.785	434.957	437.082
TTBS	202	208	219	499	520	539	8.896	9.603	10.109
Gmina Miasto	4.919	5.030	4.841	12.280	12.051	11.908	201.556	201.582	198.835
RAZEM	16.034	16.251	16.115	47.407	47.569	47.563	736.694	740.599	743.395

Źródło danych: Dane statystyczne ze spółdzielni mieszkaniowych i Tomaszowskiego TBS

Gospodarowanie gminnym zasobem mieszkaniowym odbywa się na podstawie ustawy z dnia 21 czerwca 2001 roku o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego oraz Uchwały Nr XXVIII/300/04 Rady Miejskiej w Tomaszowie Mazowieckim z dnia 27 października 2004 roku (ze zmianami) w sprawie zasad wynajmowania lokali wchodzących w skład mieszkaniowego zasobu Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki. Powyższa ustawa reguluje zasady i normy ochrony praw lokatorów oraz zasady gospodarowania mieszkaniowym zasobem gminy. Artykuł 4 w/w ustawy stanowi m.in. o tym, że tworzenie warunków do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych wspólnoty samorządowej należy do zadań własnych gminy. Gmina na zasadach i w wypadkach przewidzianych w ustawie zapewnia lokale socjalne i zamienne, a także zaspokaja potrzeby mieszkaniowe gospodarstw domowych o niskich dochodach.

Podmiotem wyznaczonym przez Prezydenta Miasta Tomaszowa Mazowieckiego do zarządzania i gospodarowania mieszkaniowym zasobem gminy jest Tomaszowskie Towarzystwo Budownictwa Społecznego Sp. z o.o.

Gminne zasoby mieszkaniowe, jakimi obecnie dysponuje nasze Miasto stanowią lokale mieszkalne z odzysku - przede wszystkim po zgonie, bądź wyprowadzeniu się głównego najemcy. Większość odzyskiwanych lokali to mieszkania w starym budownictwie (najczęściej jedno- lub dwuizbowe), wyposażone tylko w instalację elektryczną i wodno-kanalizacyjną.

Ilość przydzielonych lokali w latach 2005-2007 ilustruje tabela nr 11.

Tabela nr 11. Liczba przyznanych lokali komunalnych z odzysku

Lata	Ilość lokali mieszkalnych	Ilość lokali socjalnych
2005	41	8
2006	32	5
2007	36	10

Źródło danych: Dane statystyczne Tomaszowskiego TBS

Miasto zobowiązane do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych członków lokalnej społeczności znalazło się w sytuacji narastającego problemu mieszkaniowego. Problem ten potęguje dodatkowo pogarszający się stan techniczny istniejących zasobów mieszkaniowych. Długi okres niedoinwestowania sfery budownictwa komunalnego, spowodował pogarszający się z roku na rok stan techniczny budynków mieszkalnych. Wiele z nich uległo degradacji i dewastacji. Na podstawie ekspertyz technicznych, na koniec sierpnia 2008 r. 27 budynków mieszkalnych zostało zakwalifikowanych do wyburzenia.

Tabela nr 12. Domy przeznaczone do wyburzenia

Lp.	Nazwa ulicy	Nr domu	Liczba rodzin do wykwaterowania
1.	Cmentarna	29	1
2.	Bohaterów Getta Warszawskiego	3	-
3.	Generała Hallera	5	1
4.	Generała Hallera	11	3
5.	Generała Hallera	15	4
6.	Generała Hallera	23	3
7.	Generała Hallera	33	5
8.	Majowa	40	6
9.	Mireckiego	9	4
10.	Mireckiego	13	3
11.	Niemcewicza	16	18
12.	Niemcewicza	24	14
13.	Niemcewicza	42	7
14.	Legionów	76	15
15.	Warszawska	16/18	3
16.	Bohaterów Getta Warszawskiego	5	2
17.	Barlickiego	18	5
18.	Gęsia	7	1
19.	Kłonowa	8-10	5

20.	Krzywa	4-6	3
21.	Legionów	21/23	16
22.	Lipowa	19	12
23.	Piłsudskiego	9	5
24.	Piłsudskiego	18	5
25.	Słowackiego	28/30	7
26.	Szeroka	45	5
27.	św. Antoniego	30	2

Źródło danych: Dane statystyczne Tomaszowskiego TBS

Powyższa tabela wskazuje na konieczność zapewnienia w pierwszej kolejności mieszkań dla 155 rodzin.

Ceny mieszkań na wolnym rynku są nadal wysokie, co sprawia, że wiele rodzin ciągle nie ma samodzielnego mieszkania. Pogłębiająca się trudna sytuacja materialna dużej części mieszkańców naszego Miasta powoduje, że nie stać ich na wynajem czy zakup mieszkania na wolnym rynku, dlatego coraz więcej osób zwraca się o najem mieszkania z zasobów komunalnych. Liczbę osób oczekujących na przydział tego typu mieszkań ilustruje poniższa tabela:

Tabela nr 13. Liczba osób ubiegających się o lokal z zasobów komunalnych

	Lata		
	2005	2006	2007
Liczba osób oczekujących na lokal mieszkalny*	510	443	493
Liczba osób oczekujących na lokal socjalny**	252	193	245

Źródło danych: Dane statystyczne Tomaszowskiego TBS

* Lokal mieszkalny – docelowy lokal służący do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych, nadający się do zamieszkania ze względu na wyposażenie i stan techniczny, którego powierzchnia pokoi przypadająca na członka gospodarstwa domowego nie może być mniejsza niż 7 m².

** Lokal socjalny – lokal nadający się do zamieszkania ze względu na wyposażenie i stan techniczny, którego powierzchnia pokoi przypadająca na członka gospodarstwa domowego nie może być mniejsza niż 5 m² (gospodarstwo jednoosobowe – 10 m²), przy czym lokal ten może być o obniżonym standardzie.

Ustawodawca określając definicję lokalu socjalnego zakładał, że będzie ona miała charakter przejściowy. Celem było zapewnienie dachu nad głową rodzinom, które znalazły się w przejściowych kłopotach finansowych. Tymczasem nader często ma ona charakter stały i dotyczy w głównej mierze osób ze środowisk patologicznych.

W ramach spraw związanych z realizacją wyroków sądowych o eksmisję, prowadzone są i na bieżąco aktualizowane rejestry osób oczekujących na lokale socjalne. Na koniec 2007 roku zarejestrowanych było 245 wyroków o eksmisję z przyznanym uprawnieniem do lokalu socjalnego.

Poprawa sytuacji mieszkaniowej wspólnoty samorządowej i racjonalizacja gospodarki gminnym zasobem mieszkaniowym nie jest możliwa bez wdrożenia kompleksowej polityki mieszkaniowej. Opracowana strategia działania w zakresie rozwoju i utrzymania publicznych zasobów mieszkaniowych będzie jednym z priorytetowych zadań Miasta. Działania powinny być podejmowane kompleksowo przez wszystkie instytucje i samorząd.

Analiza zagrożeń dla współczesnej rodziny

Analiza istniejących zagrożeń dla prawidłowego funkcjonowania rodziny w naszym Mieście przeprowadzona została poprzez cykl spotkań konsultacyjnych w zespole roboczym.

W wyniku prowadzonych analiz stwierdzono, że główne problemy wynikają z niewydolności wychowawczej rodziców, co związane jest z uzależnieniami, chorobami psychicznymi, bezrobociem długookresowym lub brakiem zainteresowania losem dzieci ze strony najbliższych opiekunów. W rodzinach zagrożonych wykluczeniem społecznym kwestia przekazywania dziedzictwa kulturowego jest bardzo ograniczona, a więzi rodzinne

słabe. Najmłodszy ich członkowie dorastają w atmosferze kryzysu, bierności, bezradności i braku perspektyw. Nieumiejętność społeczna rodziców generuje podobne wzorce zachowań u ludzi młodych, którzy również nie radzą sobie z wypełnianiem podstawowych ról życiowych, często nadużywają alkoholu, a coraz częściej narkotyków.

Problemem podnoszonym przez pracowników socjalnych jest istnienie w Mieście obszarów, nazywanych w języku potocznym „enklawami biedy”, ze względu na bardzo silną koncentrację patologii społecznych: bezrobocie, biedę, niskie kwalifikacje zawodowe mieszkańców, nałogi, przestępczość. Pracownicy socjalni wskazywali najczęściej „enklawy biedy” w rejonach ulic: Polnej, Warszawskiej, Krzyżowej, Luboszewskiej, Niemcewicza, Niskiej oraz dzielnic Ludwików i Starzyc.

W rodzinach niewydolnych wychowawczo częściej dochodzi do stosowania przemocy wobec współmałżonków oraz dzieci, co powoduje ich problemy emocjonalne (szczególnie dzieci w wieku gimnazjalnym) – przemoc wobec kolegów i nauczycieli, agresję, poczucie bezkarności, uzależnienia, itp. Problem ten potęgowany jest jeszcze przez dwa różne sposoby reagowania rodziców lub opiekunów na działania szkoły podejmowane wobec agresorów:

- brak współpracy ze szkołą i angażowania się w sprawy dziecka,
- bezkrytyczność wobec poczynań własnego dziecka.

Problemem zgłaszanym przez członków zespołu konsultacyjnego jest wysoka demoralizacja wśród dzieci i młodzieży. Potwierdzają ją dane z Komendy Powiatowej Policji w Tomaszowie Mazowieckim. W 2007 roku nieletni popełnili 189 przestępstw, w tym 58 czynów miało znamiona przemocy co stanowiło 30,6 % wszystkich czynów, spośród których 39 miało miejsce na terenie szkół. W 90 % czyny o znamionach przemocy popełnione zostały na terenie szkół gimnazjalnych. W porównaniu do roku ubiegłego odnotowano spadek zdarzeń tego rodzaju na terenie szkół i innych placówek wychowawczych. Problemem jest mała różnorodność i niska innowacyjność pomysłów na zagospodarowanie czasu wolnego tzw. trudnej młodzieży.

Dzieci żyjące według powyższych standardów postępowania, lekceważą obowiązki szkolne i nagminnie opuszczają zajęcia lekcyjne, co powoduje nawarstwianie się problemów w szkole. Brak jest rozwiązań prawnych, które w sposób jednoznaczny byłyby w stanie

wyegzekwować realizowanie obowiązku szkolnego od opiekunów. Nakładanie kar finansowych na osoby najczęściej niepracujące i utrzymujące się ze świadczeń socjalnych jest bezcelowe.

Tabela nr 14. Poziom frekwencji uczniów w roku szkolnym 2007/2008

Lp.	Szkoła	Frekwencja w %	
1.	Zespół Szkół Gimnazjalnych	Zespół Szkół Gimnazjalnych	83,90%
		Gimnazjum dla Dorosłych	67,00%
2.	Gimnazjum nr 2	87,30%	
3.	Gimnazjum nr 3	89,90%	
4.	Zespół Szkół Nr 4	Gimnazjum nr 4	90,13%
		Szkoła Podstawowa nr 10	93,02%
5.	Gimnazjum nr 6	89,60%	
6.	Gimnazjum nr 7	90,79%	
7.	Zespół Szkół Nr 8	Gimnazjum nr 8	93,20%
		Szkoła Podstawowa nr 6	93,55%
8.	Szkoła Podstawowa nr 1	93,60%	
9.	Szkoła Podstawowa nr 7	92,26%	
10.	Szkoła Podstawowa nr 12	91,15%	
11.	Szkoła Podstawowa nr 13	90,94%	
12.	Szkoła Podstawowa nr 14	90,15%	

Źródło danych: Wydział Edukacji Urzędu Miasta

Wobec powyższych problemów pojawia się kwestia docierania bezpośrednio do rodzin - zarówno dzieci, jak i rodziców. W Mieście nie powstał dotychczas program edukacyjny dla osób sprawujących opiekę nad nieletnimi, który w sposób kompleksowy

pozwalalby wpłynąć na zachowania opiekunów wobec postaw prezentowanych przez dziecko.

W roku 2007 na terenie Miasta funkcjonowały:

- świetlica środowiskowo - socjoterapeutyczna „Krasnoludek” przy Towarzystwie Przyjaciół Dzieci działająca od poniedziałku do piątku w godzinach 13.30 – 18.30, obejmująca opieką 51 dzieci;
- świetlica środowiskowo – integracyjna przy Stowarzyszeniu Rodzin Dzieci i Osób Niepełnosprawnych działająca od poniedziałku do piątku w godzinach 14.40 – 18.40, obejmująca opieką 30 dzieci;
- świetlica środowiskowo – integracyjna „Skaut” przy Związku Harcerstwa Polskiego Chorągwi Łódzkiej Komendzie Hufca w Tomaszowie Mazowieckim, działająca od poniedziałku do piątku w godzinach 16.00 – 20.00 i obejmująca opieką 58 dzieci;
- dwie świetlice zorganizowane w formie zajęć pozalekcyjnych przy Parafiach Rzymsko – Katolickich: św. Jadwigi Królowej oraz Najświętszego Serca Jezusowego;
- zajęcia sportowo – rekreacyjne w szkołach z uwzględnieniem profilaktyki uzależnień w okresie ferii zimowych, wakacji oraz w czasie roku szkolnego;
- pozalekcyjne zajęcia o charakterze profilaktycznym – wychowawczym w szkołach podczas roku szkolnego;
- świetlice szkolne.

Tabela nr 15. Uczniowie zapisani do świetlic szkolnych na rok szkolny 2007/2008

Lp.	Nazwa szkoły	Liczba uczniów zapisanych do świetlicy szkolnej w roku szkolnym 2007/2008
1	Szkoła Podstawowa nr 1	104
2	Szkoła Podstawowa nr 7	36
3	Szkoła Podstawowa nr 12	91
4	Szkoła Podstawowa nr 13	83
5	Szkoła Podstawowa nr 14	82
6	Zespół Szkół Gimnazjalnych	20
7	Gimnazjum nr 2	65
8	Gimnazjum nr 3	32
9	Zespół Szkół Nr 4	110
10	Gimnazjum nr 6	25
11	Gimnazjum nr 7	38
12	Zespół Szkół Nr 8	68

Źródło danych: Wydział Edukacji Urzędu Miasta.

Ogółem w 2007 roku różnymi formami wsparcia w postaci zajęć pozalekcyjnych objętych zostało 280 dzieci, natomiast ze świetlic szkolnych korzystało 481 uczniów.

Nadal niewystarczająca i za mało różnorodna jest oferta form opieki nad dziećmi i młodzieżą w czasie wolnym od zajęć lekcyjnych. Rozważyć należałoby możliwość rozszerzenia działalności istniejących podmiotów oraz wprowadzenie nowych.

Poważnym problemem społecznym w Mieście pozostaje nadal ubóstwo rodzin, dotykające bezpośrednio dzieci i młodzież. Środki przekazywane w ramach pomocy społecznej są funduszami celowymi przeznaczonymi m.in. na dożywianie.

Tabela nr 16. Dzieci i młodzież objęci programem „Pomoc państwa w zakresie dożywiania”

Placówki	Liczba szkół i placówek	Liczba dzieci i młodzieży objętych Programem Dożywiania w 2007 roku	Procentowy udział dzieci dożywianych do liczby uczniów ogółem
Przedszkola	14	212	14 %
Szkoły podstawowe	7	779	19 %
Gimnazja	7	382	14 %
Szkoły ponadgimnazjalne	4	140	3 %
Ogółem	32	1513	12 %

Zródło danych: Wydział Edukacji Urzędu Miasta.

W 2007 roku wydatkowano 1.118.139,88 zł na pomoc materialną dla uczniów o charakterze socjalnym. Rozpatrzono pozytywnie 1033 wnioski o przyznanie stypendium socjalnego.

W obecnej sytuacji społeczno - gospodarczej w kraju powstał kolejny problem, również zdiagnozowany jako istniejący w Tomaszowie Mazowieckim. Jest to kwestia „eurosierot” – dzieci, których rodzic lub rodzice wyjechali w celach zarobkowych za granicę, często nie udzielając żadnych pełnomocnictw prawnych do opieki nad dzieckiem pod ich nieobecność. W mieście stwierdzono 87 przypadków „eurosierot”. Najczęściej młodzi ludzie pozostają pod opieką najbliższej rodziny, np. dziadków. Niestety zdarza się również, że dziecko na czas nieobecności rodziców oddawane jest pod opiekę osób obcych (sąsiadów, znajomych).

W związku z coraz częstszymi przypadkami naruszania nietykalności cielesnej dzieci stwierdzanymi na terenie miasta, zespół konsultacyjny dokonał analizy powyższej sytuacji w Tomaszowie Mazowieckim.

Istnieje problem braku wglądu w sytuację dzieci w wieku od 0,5 do 5 lat. Grupa dzieci w pierwszym półroczu życia objęta jest nadzorem położnych środowiskowych oraz lekarzy pediatrów prowadzących tzw. nadzór patronażowy nad matką i dzieckiem. Dzieci od 6 roku życia objęte są obowiązkiem szkolnym, co wiąże się z możliwością ingerencji w ich sytuację ze strony systemu oświatowego. Natomiast wskazana powyżej grupa najmłodszych (0,5 - 5 lat) poza systemem szczepień

obowiązkowych, nie jest kontrolowana przez żadną instytucję, jeżeli rodzina nie korzysta np. ze wsparcia Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej. Dzieci mogą być wówczas narażone na sytuacje przemocy w rodzinie, zaniedbania lub inne patologie, o których nikt nie wie lub często nie chce wiedzieć (bierna postawa przyjmowana przez sąsiadów – nie wtrącanie się w cudze problemy nie zapobiega tragediom). Problem zidentyfikowany został, jako brak wiedzy mieszkańców miasta o służbach pracujących na terenie Tomaszowa, o ich kwalifikacjach i zasadach interwencji oraz o znaczeniu każdego zgłoszenia o przemocy w rodzinie.

Problemem pobocznym, jednak o dużym znaczeniu dla rozwiązywania trudnych sytuacji w rodzinach, jest brak systematycznego szkolenia kadr do pracy w powyższym zakresie. W Tomaszowie Mazowieckim powstały zespoły interdyscyplinarne ds. przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w skład których wchodzi przedstawiciele służb mundurowych, instytucji i organizacji pozarządowych zaangażowanych w problem. Podmiot ten powołany został w celu skoordynowania działań wokół problemu przemocy, podnoszenia kwalifikacji i kompetencji kadr interwencyjnych. Opracowany został „Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2007-2009”.

Istotnym pytaniem jakie należałoby zadać, jest kwestia wpływu systemu edukacji na wyrównywanie szans dzieci i młodzieży. Czy system szkolnictwa wyrównuje szanse, czy raczej pogłębia nierówności społeczne? Na pytanie to można odpowiedzieć, porównując zależności pomiędzy statusem społeczno-ekonomicznym rodziców a osiągnięciami dziecka.

W wyniku przeprowadzonych konsultacji i analizy wieku mieszkańców Tomaszowa Mazowieckiego stwierdzono, że ponad 17 % osób jest w wieku poprodukcyjnym – odsetek ten zwiększa się systematycznie od kilku lat. Sytuacja ta wskazuje na konieczność specjalnego zainteresowania się sprawą i stworzenia systemu rozwiązywania problemów tej właśnie grupy społecznej. Osoby starsze zmagają się z ograniczeniami sprawności fizycznej i zdrowotnej – chorobami wieku podeszłego, niepełnosprawnością, depresjami wieku senioralnego. Opieka medyczna w zakresie specjalistycznych świadczeń ambulatoryjnych na terenie miasta i powiatu ograniczona jest wyłącznie do podstawowych dziedzin i nie obejmuje ani geriatric (leczenie schorzeń wieku podeszłego), ani gerontologii (nauka o procesach starzenia). Ograniczona jest również oferta usług opiekuńczych

na terenie miasta. W Tomaszowie Mazowieckim funkcjonują dwa domy pomocy społecznej obejmujące opieką 312 osób, świadczące usługi stacjonarne oraz Zakład Pielęgnacyjno – Opiekuńczy przy Szpitalu Rejonowym SP ZOZ, działający na podstawie kontraktu z Narodowym Funduszem Zdrowia. W oparciu o system świadczeń medycznych w Tomaszowie Mazowieckim realizowane są również dwa rodzaje opieki medyczno – pielęgnacyjnej:

- opieka pielęgniarstwa długoterminowa, skierowana do osób przewlekle chorych i potrzebujących codziennych świadczeń medycznych, realizowana przez 3 niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej,
- pielęgniarstwo środowiskowe realizowane przez wszystkie 14 zakładów opieki zdrowotnej w Mieście, które podpisały kontrakty z NFZ w zakresie podstawowej opieki zdrowotnej.

Świadczenia te są jednak zlecane przez lekarza rodzinnego i wyłącznie w ściśle określonych sytuacjach. Podobnie ograniczona ustawowo jest opieka pielęgnacyjna realizowana przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej.

Wszystkie powyżej omówione formy opieki są jednak skierowane przede wszystkim do osób, które ze względów fizycznych lub psychicznych i w związku z istniejącymi wskazaniami medycznymi, nie mogą funkcjonować bez tego typu wsparcia. Grupę seniorów stanowią również osoby, które w sytuacjach codziennych radzą sobie bardzo dobrze, a głównym ich problemem jest samotność, poczucie odrzucenia, a co z tym związane złe samopoczucie psychiczne, często graniczące nawet z depresjami wieku starszego. Jeżeli sytuacja taka spotyka ludzi sprawnych fizycznie i czujących potrzebę aktywności, mogą one skorzystać z powszechnie dostępnej oferty kulturalnej czy rozrywkowej w Mieście lub też z bardzo bogatej oferty stowarzyszeń. W Tomaszowie Mazowieckim funkcjonuje Tomaszowski Uniwersytet Trzeciego Wieku, który posiada szereg propozycji uczestnictwa zarówno w zajęciach umożliwiających rozwój intelektualny, jak również pobudzających aktywność fizyczną (gimnastyka, wycieczki). W Mieście istnieją też stowarzyszenia, realizujące działania w określonych dziedzinach zrzeszające np. emerytów i rencistów, diabetyków, amazonki, amatorów plastyków, etc.

Przeprowadzona analiza, wskazuje jednoznacznie na istniejącą lukę w postaci braku oferty dla osób, które same nie są aktywne i potrzebują bodźca pobudzającego ich do podjęcia jakichkolwiek działań. Pojawienie się w ofercie dla osób starszych chociażby klubów lub świetlic osiedlowych, byłoby znacznym ułatwieniem ze względu na odległość od miejsca zamieszkania, co jest istotne dla osób z problemami zdrowotnymi i finansowymi, oraz ze względów psychologicznych – możliwość kontaktu z sąsiadami, nawiązania form samopomocy w najbliższym otoczeniu.

Analiza problemów osób starszych (liczne przypadki odrzucenia przez rodzinę, braku zapewnienia właściwej opieki) wskazuje na konieczność prowadzenia bieżącego monitoringu sytuacji osób starszych (powyżej 80 roku życia). Często seniorzy nie chcą lub nie potrafią zwrócić się do właściwych organów lub osób o pomoc, co skutkować może zagrożeniem dla ich zdrowia, a nawet życia i jedyną możliwością szybkiej reakcji jest stały nadzór i bieżąca pomoc.

Analiza kondycji społeczeństwa obywatelskiego

Na terenie Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki funkcjonuje około 90 organizacji pozarządowych. Liczba aktywnie funkcjonujących organizacji pozarządowych nie jest stała, ze względu na fakt zawieszenia działalności, rozwiązania lub trudności w rejestracji podmiotów. Część organizacji, których aktywność jest bardzo niska trudno zaliczyć do podmiotów trzeciego sektora. Najczęściej spotykaną formą organizacji w Mieście są stowarzyszenia i fundacje. Wśród nich 10 posiada status organizacji pożytku publicznego. Zdecydowana większość organizacji na terenie miasta działa w obszarze kultury, sportu, pomocy społecznej oraz w zakresie pomocy osobom niepełnosprawnym. Podmioty funkcjonujące w trzecim sektorze powstają najczęściej z inicjatywy osób fizycznych, członków już funkcjonujących organizacji, rzadziej z inicjatywy władz samorządowych oraz innych podmiotów prawnych.

Prace w zespołach konsultacyjnych nad niniejszym dokumentem wskazały na problemy istniejące w każdym z omawianych obszarów tematycznych. Jest to m. in. kwestia braku dialogu i współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi z terenu miasta. Samorząd traktowany jest przez organizacje głównie, jako źródło

finansowania przedsięwzięć, rzadko jako realny partner w działaniu, którego rola uwzględniana jest w projekcie wraz z przypisaniem mu konkretnych zadań. Na podstawie ofert składanych przez organizacje w ramach konkursów na realizację zadań gminy oraz bieżącej współpracy zauważyć można, że w zdecydowanej większości przypadków władze samorządowe zapraszane są do udziału w przedsięwzięciach wyłącznie w roli patrona honorowego, fundatora nagród lub donatora. Analizując zasoby finansowe organizacji można bowiem stwierdzić, że największym źródłem finansowania działań są środki publiczne wspierające realizację zadań Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki. Niewielka liczba podmiotów stara się o pozyskanie dotacji państwowych lub innych zewnętrznych źródeł finansowania.

Współpraca organizacji z Gminą Miasto polegająca na wsparciu i powierzeniu realizacji zadań własnych w roku 2007 skutkowałą przyznaniem:

- 1) 59 dotacji w zakresie tematycznym Wydziału Kultury, Sportu i Rekreacji na łączną kwotę 657.598,95 zł;
- 2) 34 dotacji w zakresie tematycznym Wydziału Polityki Społecznej na łączną kwotę 464.204,34 zł.

W latach 2007 – 2008 przeprowadzono cykl szkoleń dla przedstawicieli NGO z zakresu:

- pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowania,
- monitorowania wydatków oraz sprawozdawczości,
- budowania partnerstw lokalnych i projektowych,
- aspektów prawnych funkcjonowania organizacji,
- odpłatnej i gospodarczej działalności organizacji pozarządowych,
- rozliczania dotacji,

oraz zorganizowano dwie wizyty studyjne prezentujące tzw. „dobre praktyki”, w których uczestniczyło ogółem około 35 organizacji oraz potencjalni partnerzy instytucjonalni (Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Urząd Miasta, Młodzieżowy Dom Kultury, Miejski Ośrodek Kultury, Dzielnicowy Ośrodek Kultury, Ośrodek Kultury TKACZ, Muzeum, Miejska Biblioteka Publiczna oraz instytucje oświatowe). W wyniku tych szkoleń

powstało 6 fiszek projektowych, opracowywanych w partnerstwach spośród których tylko jedna stała się podstawą do napisania projektu i złożenia wniosku o dofinansowanie. Powodem tak niskiego poziomu wykorzystania gotowych pomysłów jest rywalizacja o środki, jak również roszczeniowa postawa organizacji wobec potencjalnych partnerów.

Podczas przeprowadzania konkursów ofert na realizację zadań publicznych zarysowuje się wyraźnie współpraca pomiędzy organizacjami jedynie w zakresie wzajemnych świadczeń, np. szkolenia członków, lecz nie w postaci wspólnego podejmowania działań na rzecz grup z obszarów problemowych na terenie Miasta.

Przedstawiona powyżej sytuacja wskazuje na problem rozproszenia, doraźności oraz fragmentaryczności działań podejmowanych przez organizacje pozarządowe w Tomaszowie Mazowieckim. Brak jest koordynacji, kreatywności oraz innowacyjności w rozwiązywaniu istniejących w Mieście problemów. Istotna jest tu również znacznie ograniczona komunikacja pomiędzy podmiotami i brak platformy współpracy, która umożliwiłaby powstanie tematycznych klastrów projektowych i w efekcie budowanie programów rozwojowych dla Miasta. Mimo istniejących słabych stron ich działalności, sektor ten jest jednym z najważniejszych podmiotów społeczeństwa lokalnego. Działalność obywatelska wpływająca na rozwój lokalny i rozwiązywanie problemów społecznych jest wartością samą w sobie.

Miasto Tomaszów Mazowiecki gotowe jest przyjąć rolę koordynatora działań podejmowanych w obszarach problemowych. Program taki, powinien obejmować kwestię braku kadr do pracy w stowarzyszeniach. W chwili obecnej przeważająca liczba wolontariuszy pracujących w organizacjach pozarządowych, to osoby w wieku poprodukcyjnym. Młodzi ludzie są w niewystarczającym stopniu zainteresowani pracą wolontaryjną, zwłaszcza w sytuacji gdy w organizacji brak jest chęci do wykreowania projektów umożliwiających pracę zarobkową. Wolontariat jest ważnym instrumentem wzmacniania i rozszerzania aktywności obywatelskiej. Wiedza, spontaniczność i zaangażowanie w proces zaspokajania ważnych potrzeb społecznych może służyć tworzeniu nowatorskich i skutecznych rozwiązań problemów lokalnych. Równocześnie wolontariat, to szansa zdobywania umiejętności i doświadczenia w relacjach prospołecznych przez młodych ludzi.

Zasoby umożliwiające rozwiązywanie problemów społecznych

Zasoby umożliwiające rozwiązywanie problemów społecznych na terenie Tomaszowa Mazowieckiego to wszystkie instytucje i organizacje pozarządowe funkcjonujące w obszarze polityki społecznej i obejmujące swym działaniem mieszkańców Miasta. Należą do nich Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Powiatowe Centrum Pomocy Społecznej, Ośrodek Interwencji Kryzysowej, Dom Pomocy Społecznej Nr 1, Dom Pomocy Społecznej Nr 2, Środowiskowy Dom Samopomocy, Dom Dziecka, rodzinne domy dziecka, Warsztaty Terapii Zajęciowej działające przy Fundacji Społecznej „Razem”, Warsztaty Terapii Zajęciowej działające przy Stowarzyszeniu Rodzin Dzieci i Osób Niepełnosprawnych, Noclegownia dla mężczyzn, Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna, straż miejska, instytucje kulturalno-oświatowe, organizacje pozarządowe.

Efekty działań na rzecz rozwiązywania problemów społecznych w dużej mierze zależą od współpracy między samorządem a organizacjami pozarządowymi, w kierunku uzupełnienia i usprawnienia instytucjonalnej pomocy społecznej.

Partnerami w działaniach podejmowanych przez miasto są również: Miejska Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Miejska Rada ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, Komisja Mieszkaniowa Rady Miejskiej, kościoły i związki wyznaniowe. Rozwiązywaniu problemów społecznych sprzyjają przyjęte programy interwencyjne: Miejski Program Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi, Miejski Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Integracji Społecznej Osób Uzależnionych i Ich Bliskich, Miejski Program Przeciwdziałania Narkomanii, Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, Wieloletni Program Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki.

II. Cele polityki społecznej dla Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2015

Opracowanie strategii polityki społecznej wymaga wskazania określonych uwarunkowań jej realizacji, dotyczących jej wymiaru strukturalnego, horyzontalnego oraz celowościowego.

Wymiar strukturalny budowania strategii wynika bezpośrednio z przypisania odpowiednich zadań do struktury administracyjnej oraz potrzeby budowania partnerstw publiczno – społecznych.

Wymiar horyzontalny strategii to jej odniesienie nie tylko do zjawisk społecznych zachodzących w regionie, ale również do całości procesów i działań podejmowanych w innych zakresach, np.: problemach zatrudnienia, ochrony zdrowia, edukacji.

Wymiar celowości opracowania strategii wynika bezpośrednio z przeprowadzonej analizy stanu istniejącego z uwzględnieniem zjawisk zachodzących w społeczeństwie lokalnym oraz postawionej diagnozy.

Po przeprowadzeniu analizy wszystkich powyższych wymiarów, został określony główny cel Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2015.

Celem głównym Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2015 jest zbudowanie, w oparciu o demokratyczne współuczestnictwo obywateli, kompleksowego systemu polityki społecznej, która prowadzić będzie do poprawy warunków funkcjonowania rodzin i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz wspierania wszystkich obywateli miasta w równym dostępie do praw społecznych.

Przeprowadzenie szczegółowej analizy sytuacji i potrzeb społecznych pozwoliło na opracowanie sześciu komplementarnych priorytetów działania na terenie Miasta Tomaszowa Mazowieckiego:

Priorytet 1

Wsparcie rodzin w wychowywaniu i edukacji dzieci.

Priorytet 2

Wdrożenie aktywnego wsparcia dla osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Priorytet 3

Kompleksowe wsparcie i aktywizacja osób niepełnosprawnych.

Priorytet 4

Tworzenie warunków sprzyjających integracji w starzejącym się społeczeństwie.

Priorytet 5

Stworzenie warunków do zaspokajania podstawowych potrzeb mieszkaniowych.

Priorytet 6

Aktywizacja i mobilizacja partnerów lokalnych. Rozwój wolontariatu.

Priorytet 1: Wsparcie rodzin w wychowywaniu i edukacji dzieci.

<u>termin realizacji:</u>
2015
<u>podmiot koordynujący:</u>
Wydział Polityki Społecznej Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
<u>podmioty zaangażowane:</u>
<ul style="list-style-type: none">
• Wydział Edukacji Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
• Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim
• NZOZ-y
• Szkoły i przedszkola
• Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Tomaszowie Mazowieckim
• Miejska Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych w Tomaszowie Mazowieckim
• Miejska Rada Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie w Tomaszowie Mazowieckim
• Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna w Tomaszowie Mazowieckim
• zainteresowane organizacje pozarządowe

Cel 1.1

Tworzenie warunków zrównoważonego rozwoju młodego pokolenia.

<u>Zadania:</u>	
1.	Rozwój alternatywnych form opieki nad dziećmi.
2.	Wspomaganie rodzin naturalnych w wypełnianiu funkcji wychowawczej, społecznej i ekonomicznej.
3.	Tworzenie i wdrożenie programów w zakresie wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży.
4.	Zwiększenie dostępności do różnorodnych form pomocy środowiskowej i opieki dla dzieci zaniebawianych społecznie: światlice środowiskowe, światlice socjoterapeutyczne, pedagogzy ulicy, wolontariat.
5.	Rozwój i uatrakcyjnienie form spędzania czasu wolnego dla dzieci i młodzieży: imprezy kulturalne i sportowe, rozbudowa osiedlowych obiektów sportowych, zajęcia pozalekcyjne.

6.	Organizowanie i finansowanie pomocy kierowanej bezpośrednio do dzieci w postaci dożywiania w trakcie nauki w szkole, wyprawek szkolnych, wypoczynku letniego i zimowego.
7.	Nadzór nad sprawowaniem opieki nad dziećmi na czas zarobkowych wyjazdów zagranicznych rodziców – problem „eurosierot”.
8.	Podjęcie działań obejmujących permanentną pedagogizację rodziców i edukację rodzin.
9.	Opracowywanie i realizacja programów specjalnych na rzecz dziecka i rodziny.
10.	Inicjowanie i rozwój różnych form integracji rodzin ze społecznością lokalną: wspieranie wypoczynku rodzinnego, organizowanie imprez integracyjnych i kulturalnych, festynów, spartakiad, pikników.
11.	Opracowanie systemu interwencji i terapii w przypadkach naruszania nietykalności cielesnej dzieci i młodzieży.

Cel 1.2

Zbudowanie systemu wsparcia dla rodzin w kryzysie.

Zadania:

1.	Stworzenie systemu wczesnego wykrywania dysfunkcji związanych z opieką i wychowywaniem dzieci oraz współpracy i komunikacji pomiędzy instytucjami świadczącymi pomoc dziecku i rodzinie (MOPS, pielęgniarki środowiskowe i położne, lekarze pediatrzy, policja, kuratorzy, Poradnia Psychologiczno- Pedagogiczna, samorząd, pedagodzy szkolni).
2.	Skoordynowanie pomocy materialnej oraz poradniczej (pedagogicznej, psychologicznej, prawnej).
3.	Rozwój specjalistycznego poradnictwa skierowanego do rodzin w kryzysie.
4.	Skuteczne działanie systemu rozwiązań w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie (opracowywanie, aktualizacja, wdrażanie i bieżący monitoring Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie).
5.	Zintensyfikowanie i rozwój form pracy socjalnej ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji dzieci ze środowisk niewygodnych wychowawczo.
6.	Inicjowanie powstawania grup wsparcia i grup samopomocowych.

Cel 1.3.

Podjęmowanie działań z zakresu profilaktyki ochrony zdrowia.

Zadania:

1.	Udzielanie wsparcia dla inicjatyw lokalnych w zakresie opieki zdrowotnej w negocjacjach z NFZ.
2.	Przeprowadzenie kampanii informacyjnych na temat korzystania z programów profilaktycznych dla mieszkańców miasta z udziałem nie tylko ekspertów, ale również osób, które walczą z chorobą.
3.	Zamieszczenie informacji o placówkach oferujących badania profilaktyczne w mieście na stronie internetowej Urzędu Miasta.
4.	Przeprowadzenie kampanii informacyjnej o pierwszej pomocy przedmedycznej, w tym szkoleń z udziałem lekarzy i ratowników wśród młodzieży i osób dorosłych.
5.	Przeprowadzenie kampanii profilaktycznej dotyczącej zagrożenia cukrzycą i otyłością wśród dzieci i młodzieży: 1) spotkania informacyjne w szkołach, 2) badanie poziomu cukru wśród dzieci, 3) przeprowadzenie kontroli i weryfikacji produktów sprzedawanych w sklepikach szkolnych pod względem ich przydatności dla dzieci.
6.	Wsparcie działań prowadzących do utworzenia w Tomaszowie Mazowieckim: 1) oddziału leczenia uzależnień, 2) poradni geriatrycznej.
7.	Wspieranie programów profilaktycznych skierowanych do kobiet: 1) raka szyjki macicy 2) raka piersi

Priorytet 2: Wdrożenie aktywnego wsparcia dla osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

<u>termin realizacji:</u>
2010
<u>podmiot koordynujący:</u>
Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim
<u>podmioty zaangażowane:</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Wydział Polityki Społecznej Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Wydział Edukacji Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Wydział Kultury i Sportu Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Miejska Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych w Tomaszowie Mazowieckim • Miejska Rada Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie w Tomaszowie Mazowieckim • Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim • Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Tomaszowie Mazowieckim • zainteresowane organizacje pozarządowe

<u>Cel 2.1.</u> Stworzenie systemu wsparcia w zaspokajaniu podstawowych potrzeb osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

<u>Zadania:</u>	
1.	Przeciwdziałanie dyskryminacji w środowisku lokalnym ludzi biednych zagrożonych wykluczeniem społecznym (w formie pracy socjalnej, kampanii społecznych).
2.	<p>Opracowanie „Programu wychodzenia z bezdomności w Tomaszowie Mazowieckim” zawierającego:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ profilaktykę bezdomności (monitoring osób zagrożonych eksmisją: zwiększenie zakresu pomocy osobom zagrożonym bezdomnością: praca socjalna, aktywizacja zawodowa, pomoc w znalezieniu pracy, pomoc w opłatach), ■ rozwój infrastruktury na rzecz osób bezdomnych (zapewnienie ciepłego posiłku, ubrania oraz miejsca w noclegowni).
3.	Realizacja programów służących zaspokajaniu podstawowych potrzeb osób ubogich: dożywianie, udzielanie pomocy materialnej i rzeczowej.
4.	Tworzenie i wspieranie programów wsparcia rodzin wielodzietnych zagrożonych ubóstwem.
5.	Współpraca z organizacjami pozarządowymi w zakresie pomocy materialnej dla rodzin będących w trudnej sytuacji życiowej oraz innych form wsparcia tych rodzin.

6.	<p>Wspieranie inicjatyw propagujących integrację środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym ze społecznością lokalną oraz przeciwstawiających się stereotypom na temat osób korzystających z pomocy społecznej: bezdomnych, bezrobotnych, uzależnionych:</p> <ul style="list-style-type: none"> – włączanie w życie kulturalne Miasta, – przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu, – edukacja.
7.	Wspieranie rozwoju tzw. Internetu socjalnego – przeciwdziałanie e- wykluczeniu.

Cel 2.2.
Rozwój aktywnych form pomocy osobom niezatrudnionym, wykluczonym i zagrożonym wykluczeniem.

Zadania:

1.	<p>Współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy w zakresie monitorowania i rozwiązywania zjawiska bezrobocia na terenie gminy, w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ promocja zatrudnienia, ■ organizacja staży absolwentkich, przygotowania zawodowego, prac interwencyjnych, robót publicznych, prac społecznie użytecznych, promocja szkoleń i klubów pracy.
2.	Wspieranie rozwoju na terenie Miasta podmiotów ekonomii społecznej i zatrudnienia socjalnego.
3.	Współpraca przy opracowywaniu projektów mających na celu ograniczanie bezrobocia na terenie gminy.
4.	Inicjowanie programów promujących wśród środowisk zagrożonych utratą bezpieczeństwa socjalnego postaw aktywnych, inicjowanie pomocy w formie grup samopomocowych-pomoc przy tworzeniu spółdzielni socjalnych.
5.	Rozwijanie aktywnych form pomocy osobom bezrobotnym (np. szkoleń).
6.	Promowanie i rozwój różnych form kształcenia ustawicznego na terenie gminy.
7.	Tworzenie w mieście sprzyjających warunków dla potencjalnych inwestorów, mogących tworzyć nowe miejsca pracy.
8.	Utworzenie Klubu Integracji Społecznej, a docelowo Centrum Integracji Społecznej jako podmiotu aktywizacji społecznej i zawodowej osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Cel 2.3.

Budowa systemu rozwiązywania problemów osób uzależnionych i ich rodzin.

Zadania:

1.	Budowa skutecznego systemu pomocy osobom uzależnionym i ich rodzinom poprzez wdrażanie Miejskiego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Integracji Społecznej Osób Uzależnionych i Ich Bliskich oraz Miejskiego Programu Przeciwdziałania Narkomanii.
2.	Przeprowadzenie kampanii przeciwalkoholowych na terenie miasta.
3.	Lobbing na rzecz zwiększenia dostępności leczenia poprzez powstanie oddziału leczenia uzależnień w Tomaszowie Mazowieckim.
4.	Podjęcie działań w kierunku powstania Klubu Integracji Społecznej, a docelowo Centrum Integracji Społecznej jako podmiotu aktywizacji społecznej i zawodowej osób wychodzących z uzależnień.

Cel 2.4.

Skuteczne działanie systemu rozwiązań w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

Zadania:

1.	Szkolenie grup zawodowych zajmujących się przemocą w rodzinie.
2.	Szkolenie członków Zespołów Interdyscyplinarnych ds. Przemocy w Rodzinie.
3.	Podniesienie efektywności współpracy z policją, strażą miejską oraz sądem poprzez przeprowadzenie cyklu szkoleń dla tych grup.
4.	Przeprowadzenie kampanii społecznej skierowanej do kobiet ofiar przemocy w rodzinie.
5.	Wspieranie tworzenia hosteli dla sprawców i mieszkań chronionych dla ofiar przemocy w rodzinie.

Priorytet 3: Kompleksowe wsparcie i aktywizacja osób niepełnosprawnych.

<u>termin realizacji:</u>
2012
<u>podmiot koordynujący:</u>
Wydział Polityki Społecznej Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
<u>podmioty zaangażowane:</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Wydział Kultury i Sportu Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Wydział Obsługi i Informatyki Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Wydział Inwestycji Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Wydział Inżyniera Miasta Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim • Ośrodek Rehabilitacji Dzieci Niepełnosprawnych w Tomaszowie Mazowieckim • Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Tomaszowie Mazowieckim • Powiatowy Urząd Pracy w Tomaszowie Mazowieckim • zainteresowane organizacje pozarządowe

<u>Cel 3.1:</u> Pokonywanie barier komunikacyjnych i architektonicznych oraz ograniczeń utrudniających uczestnictwo w życiu społecznym, kulturalnym i edukacji.
--

<u>Zadania:</u>	
1.	Wprowadzenie powszechnie obowiązującej zasady likwidacji barier architektonicznych przy podejmowaniu wszelkich działań inwestycyjnych w mieście.
2.	Likwidacja barier architektonicznych poprzez wyposażenie instytucji miejskich w windy.
3.	Dostosowanie przynajmniej jednej sali widowiskowej w mieście oraz muszli koncertowej do potrzeb osób niepełnosprawnych.
4.	<p>Przystosowanie punktu informacyjnego w Urzędzie Miasta do potrzeb osób niepełnosprawnych:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ przebudowa punktu na formę umożliwiającą obsługę osób na wózkach inwalidzkich (obniżenie blatów, utworzenie stanowisk dla klienta i asystenta), ▪ wyposażenie punktu w stanowiska komputerowe z dostępem do internetu umożliwiające pomoc w pisaniu dokumentów, ▪ przeszkolenie osób obsługujących punkt w zakresie języka migowego, ▪ wprowadzenie zasady udzielania informacji przez pracowników wydziałów merytorycznych w punkcie informacyjnym w przypadkach koniecznych.

5.	Wprowadzenie systemu internetowej obsługi klienta, będącej ułatwieniem w załatwianiu spraw urzędowych.
6.	Przystosowanie strony internetowej Urzędu Miasta do potrzeb osób niewidomych lub słabo widzących.
7.	Rozszerzenie oferty Miejskiej Biblioteki Publicznej o nowe nagrania audio oraz literaturę pisaną w języku Braille'a dla osób niewidomych lub słabo widzących.

Cel 3.2.

Tworzenie warunków do zwiększenia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych.

Zadania:

1.	Stworzenie systemu kształcenia ustawicznego i szkoleń dla osób niepełnosprawnych, w tym w zakresie obsługi komputera i internetu.
2.	Zorganizowanie szkoleń i spotkań informacyjnych dla pracodawców.
3.	Stworzenie systemu promowania i nagradzania osób zatrudniających niepełnosprawnych lub likwidujących bariery dostępności rynku pracy.
4.	Rozwój usług asystenckich dla osób niepełnosprawnych.
5.	Wsparcie utworzenia Centrum Pośrednictwa Pracy dla Osób Niepełnosprawnych.
6.	Tworzenie warunków do powstawania różnych form zatrudnienia dla osób niepełnosprawnych, np. spółdzielni socjalnych.

Cele 3.3.

Tworzenie warunków do zwiększenia aktywności i samodzielności osób niepełnosprawnych.

Zadania:

1.	<p>Utworzenie punktu informacyjno – interwencyjnego oraz grupy wsparcia dla rodzin dzieci niepełnosprawnych w najwcześniejszym okresie życia przy Ośrodku Rehabilitacji Dzieci Niepełnosprawnych, która będzie prowadzić działania w zakresie:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ wskazania kierunków działań, które podjąć powinni rodzice nowo narodzonego dziecka niepełnosprawnego, ▪ informowania o roli rodzica na każdym etapie życia dziecka niepełnosprawnego, ▪ informowania o możliwościach edukacji, rehabilitacji i integracji społecznej osób niepełnosprawnych.
----	---

2.	Stworzenie systemu odnajdywania osób niepełnosprawnych, które są izolowane przez rodzinę i wdrażania ich do systemu integracji społecznej i edukacyjnej – działania będą podejmowane za pośrednictwem instytucji lokalnych (MOPS, PCPR, Zespół Orzekania o Niepełnosprawności, szkoły, służba zdrowia, pracownicy WTZ) oraz nadzoru nad dziećmi niepełnosprawnymi w rodzinach patologicznych, które traktowane są wyłącznie jako źródło dochodu.
3.	Stworzenie warunków do usamodzielniania się osób niepełnosprawnych po osiągnięciu pełnoletności – przygotowanie lokali socjalnych w formie „mieszkań chronionych” dla osób gotowych do usamodzielniania.
4.	Przeprowadzenie kampanii informacyjnej na temat usamodzielniania osób niepełnosprawnych.

Priorytet 4: Tworzenie warunków sprzyjających integracji w starzejącym się społeczeństwie.

termin realizacji:	
2012	
podmiot koordynujący:	
Wydział Polityki Społecznej Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim	
podmioty zaangażowane:	
1	Wydział Edukacji Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
2	Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim
3	Domy Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim
4	Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Tomaszowie Mazowieckim
5	zainteresowane organizacje pozarządowe
6	zakłady opieki zdrowotnej

Cel 4.1: Rozwijanie systemu opieki pielęgnacyjnej w formie modelu integracji środowiskowej z ludźmi starszymi i potrzebującymi pomocy.
--

Zadania:	
1.	Promowanie i rozwój grup pomocowych w formie wolontariatu do opieki nad osobami w wieku poprodukcyjnym, wymagającymi wsparcia w zaspokajaniu codziennych potrzeb.
2.	Rozwój wolontariatu na rzecz osób starszych wśród seniorów, którym możliwości zdrowotne pozwalają na podejmowanie tego typu działań – forma samopomocy.
3.	Przeprowadzenie szkoleń zawodowych, umożliwiających nabycie kwalifikacji w zakresie umiejętności opiekuńczych i wspieranie rozwoju nowych form usług opiekuńczych (spółdzielnie socjalne).
4.	Wspieranie organizacji pozarządowych działających na rzecz osób starszych – koordynowanie działań partnerskich ze szczególnym uwzględnieniem podtrzymywania sprawności fizycznej seniorów.
5.	Monitoring standardu życiowego osób w wieku senioralnym po 75 roku życia.

Cel 4.2:

Rozwój różnorodnych form integracji społecznej osób starszych.

Zadania:

1.	Przeprowadzenie kampanii informacyjnej na temat przygotowania do starości oraz praw osób starszych.
2.	Wspieranie tworzenia integracyjnych klubów osiedlowych oraz świetlic dla osób starszych.
3.	Wspieranie tworzenia świetlic lub domów pobytu dziennego dla osób starszych, i innymi schorzeniami wieku starczego.
4.	Rozwój różnorodnych form edukacji dla osób starszych.
5.	Promowanie oferty kulturalnej i rozrywkowej w mieście wśród osób starszych.
6.	Wprowadzenie bezpłatnych biletów komunikacji miejskiej dla osób powyżej 70 roku życia.

Cel 4.3:

Wspieranie rozwoju specjalistycznych usług ukierunkowanych na zaspokajanie potrzeb osób starszych.

Zadania:

1.	Wspieranie rozwoju usług medycznych z zakresu geriatry i gerontologii.
2.	Wspieranie rozszerzenia dostępności do świadczeń rehabilitacyjnych dla osób starszych.
3.	Opracowanie systemu dostarczania posiłków dla unieruchomionych osób starszych w ich miejscu zamieszkania.
4.	Wspieranie rozwoju alternatywnych form zamieszkania dla osób starszych, wymagających stałej opieki.

Priorytet 5: Stworzenie warunków do zaspokajania podstawowych potrzeb mieszkaniowych.

<u>termin realizacji:</u>
2015
<u>podmiot koordynujący:</u>
Wydział Polityki Społecznej Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
<u>podmioty zaangażowane:</u>
<ul style="list-style-type: none">
• Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tomaszowie Mazowieckim
• Wydział Inwestycji Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
• Wydział Inżyniera Miasta Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
• Wydział Strategii, Rozwoju i Promocji Miasta Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim
• Tomaszowskie Towarzystwo Budownictwa Społecznego Sp. z o.o.
• zainteresowane organizacje pozarządowe
• spółdzielnie mieszkaniowe

<u>Cel 5.1:</u> Prowadzenie stałego nadzoru nad sposobem użytkowania lokali socjalnych.
--

<u>Zadania:</u>	
1.	Opracowanie programu systemowych rozwiązań w zakresie zaspokajania potrzeb mieszkaniowych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.
2.	Monitoring sposobu użytkowania lokali socjalnych.
3.	Powstanie stanowiska ds. lokalowych w strukturze organizacyjnej Urzędu Miasta.

<u>Cel szczegółowy 5.2.</u> Powstanie i realizacja systemu organizacji budownictwa mieszkaniowego.

<u>Zadania:</u>	
1.	Budowa tanich mieszkań z przeznaczeniem dla ludzi niezamożnych, łatwo dostępnych do zasiedlenia i ekonomicznych w eksploatacji.
2.	Budowa lokali socjalnych.
3.	Remonty mieszkań w celu podniesienia standardów zamieszkiwania oraz poprawę estetyki budynków.

4	Stwarzanie możliwości zamiany dużych mieszkań i drogiej w eksploatacji na mniejsze i tańsze – w oparciu o system pośrednictwa i zachętę do zamiany mieszkań. Również mieszkańców, którzy chcąc uniknąć dyskomfortu dotychczasowego zamieszkiwania w budynkach starego budownictwa, zachęcać do korzystania z możliwości zamiany lokali - powołanie <i>Biura Zamian Lokali Mieszkalnych</i> .
5.	Przeznaczanie zwalnianych zasobów mieszkaniowych o gorszej strukturze i standardzie na cele realizacji potrzeb mieszkalnictwa o charakterze socjalnym dla osób, którym grozi eksmisja, co daje możliwość dokonywania eksmisji w sposób nie uchybiający godności człowieka.
6.	Wsparcie osób o niskich ale stałych dochodach (finansowe i organizacyjno - techniczne) w celu uniknięcia ich przesiedlenia i marginalizacji. Opracowanie programu edukacyjnego dla użytkowników lokali mieszkalnych (dodatki mieszkaniowe i inne środki pomocowe).
7.	Współfinansowanie remontów wspólnot mieszkaniowych.
8.	Adaptacja mieszkań na parterze dla potrzeb osób niepełnosprawnych.
9.	Pozyskiwanie środków finansowych pozabudżetowych na budowę, adaptację, remont lub przebudowę budynków, lub ich części - z przeznaczeniem na cele mieszkaniowe.
10.	Współdziałanie z prywatnymi właścicielami budynków mieszkalnych, ze szczególnym uwzględnieniem właścicieli kamienic czynszowych, w zakresie remontowania posiadanych zasobów mieszkaniowych.
11.	Integracja działań wszystkich instytucji: miejskich służb, policji, straży miejskiej, jednostek organizacyjnych pomocy społecznej oraz wyspecjalizowanych organizacji pozarządowych, wspierających osoby bezdomne i zagrożone bezdomnością.
12.	Wspieranie różnorodnych form mieszkań dostępnych dla wychowanków placówek opiekuńczo - wychowawczych (mieszkania chronione, mieszkania socjalne i komunalne).

Priorytet 6: Aktywizacja i mobilizacja partnerów lokalnych. Rozwój wolontariatu.

termin realizacji:
2010
podmiot koordynujący:
Pełnomocnik ds. Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi
podmioty zaangażowane:
<ul style="list-style-type: none"> • Wydział Polityki Społecznej Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Wydział Kultury, Sportu i Rekreacji Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim • Placówki oświatowe • zainteresowane organizacje pozarządowe.

Cel 6.1: Powołanie Rady Działalności Pożytku Publicznego w Tomaszowie Mazowieckim
---

Zadania:	
1.	Utworzenie platformy współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi, samorządem lokalnym i jego jednostkami w obszarach problemowych na terenie miast.
2.	Koordinowanie działań podejmowanych w różnych strukturach w zakresie prowadzenia działalności, pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowania oraz budowania partnerstw lokalnych.
3.	Prowadzenie szkoleń dla przedstawicieli różnych obszarów polityki społecznej w zakresie tworzenia projektów, budowania partnerstw, pozyskiwania środków na realizację zadań.

Cel 6.2: Tworzenie warunków do rozwoju zasobów ludzkich na potrzeby organizacji pozarządowych działających w obszarach problemowych.
--

Zadania:	
1.	Przeprowadzenie szkoleń dla organizacji pozarządowych z zakresu komunikacji w tworzeniu partnerstw branżowych i projektowych.
2.	Zorganizowanie Centrum Dialogu Społecznego, jako platformy współpracy sektora społecznego.

Cel 6.3:

Stworzenie Centrum Wolontariatu w Tomaszowie Mazowieckim.

Zadania:

1.	Przeprowadzenie kampanii informacyjnej w mieście na temat zasad funkcjonowania wolontariatu.
2.	Powołanie struktury formalnej – Centrum Wolontariatu zajmującej się szkoleniem wolontariuszy, pośrednictwem w podejmowaniu przez nich zadań w organizacjach oraz pełniącej rolę „punktu kontaktowego” dla osób zainteresowanych wolontariatem.
3.	Wspieranie powołania „Banku czasu”.

Harmonogram działań:

Terminy realizacji priorytetów Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego do 2015 r.

Priorytety	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Wsparcie rodzin w wychowywaniu i edukacji dzieci.								
2. Wdrożenie aktywnego wsparcia dla osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.								
3. Kompleksowe wsparcie i aktywizacja osób niepełnosprawnych.								
4. Tworzenie warunków sprzyjających integracji w starzejącym się społeczeństwie								
5. Stworzenie warunków do zaspokajania podstawowych potrzeb mieszkaniowych								
6. Aktywizacja i mobilizacja partnerów lokalnych. Rozwój wolontariatu.								

Źródła finansowania

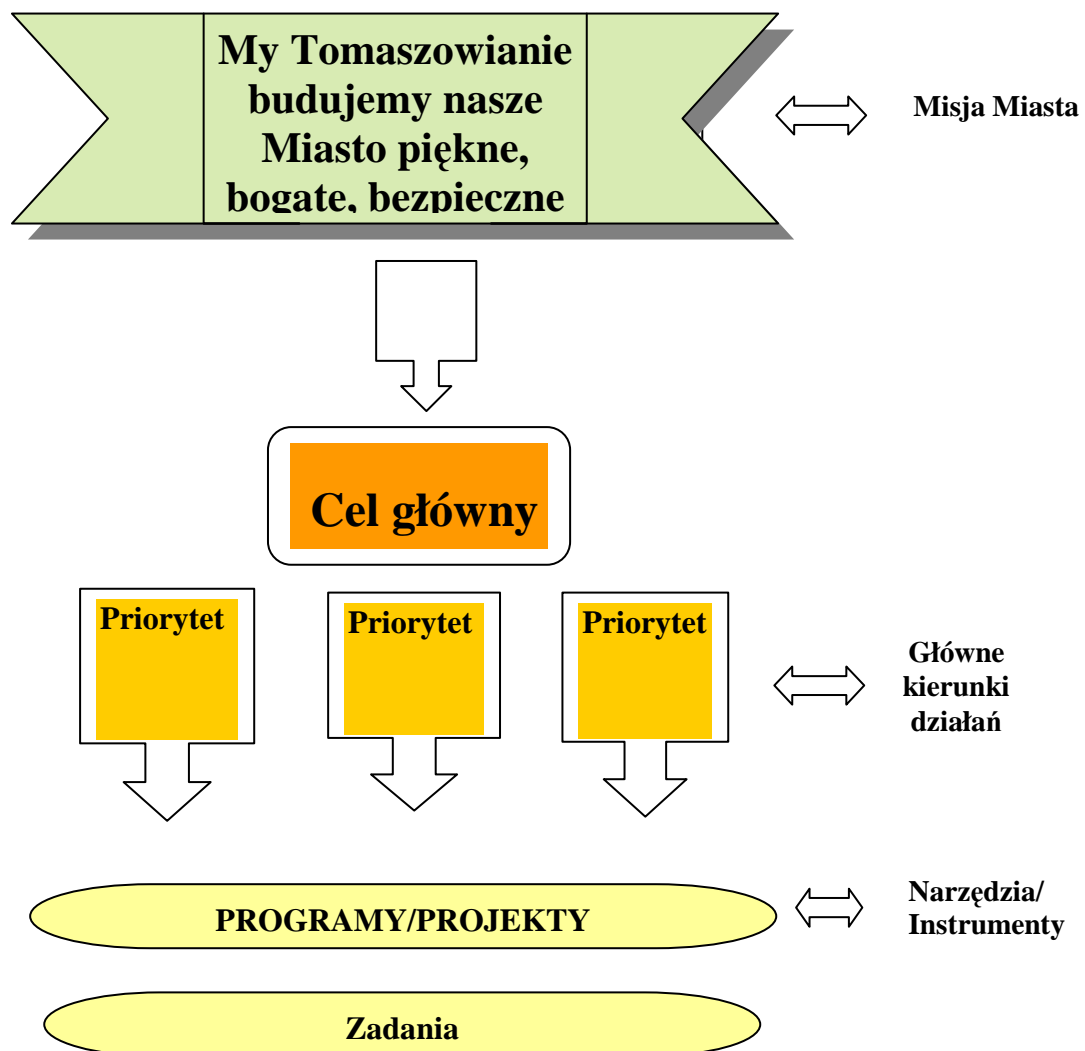
Podstawowe źródła finansowania działań na rzecz realizacji Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego:

- 1) środki z budżetu państwa,
- 2) finanse samorządowe,
- 3) Fundusze Strukturalne Unii Europejskiej w szczególności:
  - Europejski Fundusz Społeczny,
  - Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
- 4) Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego,
- 5) Norweski Mechanizm Finansowy,
- 6) sponsorzy,
- 7) udział własny beneficjentów,
- 8) inne.

Metodologia

Istotą planowania strategicznego jest innowacyjne rzutowanie zastanych uwarunkowań w przyszłość. Sytuacja idealna to taka, gdy strategia jest traktowana jako dobro wspólne wszystkich mieszkańców, a jej formułowanie i wdrażanie jest procesem społecznym. Rolą samorządu miejskiego w przygotowaniu i realizacji zadań strategii powinno być organizowanie współpracy i stwarzanie warunków dla wspólnego realizowania celu głównego.

Cel główny to pozytywne wyobrażenie przyszłości miasta, wyprowadzone na podstawie uznawanych wartości i idei, z którego wywodzą się cele i plany działania. Urzeczywistnieniu celu głównego służy planowanie wieloletnie. Cel główny realizowany jest poprzez priorytety, czyli najważniejsze kierunki działań. Te z kolei osiągane będą poprzez podejmowanie konkretnych działań.

III. Wdrożenie oraz monitorowanie realizacji Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego

„Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2015” i wynikające z niej programy są dokumentami otwartymi i „elastycznymi”. Programy te mogą podlegać okresowym weryfikacjom i niezbędnym modyfikacjom związanym ze zmieniającą się rzeczywistością społeczno-ekonomiczną, potrzebami miasta oraz stanem prawnym.

Realizacja działań strategii wymagać będzie:

- 1) corocznego opracowywania programu współpracy z organizacjami pozarządowymi z terenu miasta,
- 2) corocznego opracowywania programu przeciwdziałania alkoholizmowi,
- 3) aktualizowania programu przeciwdziałania narkomanii,
- 4) aktualizowania programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie,
- 5) stworzenia systemu sprawozdawczego oraz wskaźników służących do monitorowania działań w ramach Priorytetów,
- 6) monitorowania bieżącej realizacji powyższych programów poprzez okresową ewaluację,
- 7) zaangażowania przedstawicieli administracji samorządowej i partnerów społecznych w monitorowanie realizacji Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych,
- 8) stworzenia systemu wymiany informacji pomiędzy podmiotami włączonymi w realizację założeń dokumentu na terenie Miasta,
- 9) okresowej oceny stosowanych metod monitoringu, sprawozdawczości oraz wskaźników w celu ich ewentualnej rozbudowy lub modyfikacji,
- 10) opracowania zasad rozpowszechniania informacji na temat realizacji „Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”.

Uwagi końcowe

Zapisy zawarte w niniejszym dokumencie będą realizowane w założonych kierunkach w miarę posiadanych w samorządzie i pozyskanych z zewnątrz środków finansowych.

Autorzy Strategii serdecznie dziękują wszystkim, którzy przyczynili się do jej powstania: przedstawicielom Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim i innych instytucji publicznych, organizacji pozarządowych, Radnym Rady Miejskiej i osobom fizycznym. Mamy nadzieję na dalszą współpracę z Państwem w zakresie realizacji założonych działań oraz rozwiązywania lokalnych problemów społecznych.

Spis tabel

- Tabela nr 1. Liczba ludności
- Tabela nr 2. Spadek liczby ludności
- Tabela nr 3. Ruch naturalny ludności
- Tabela nr 4. Migracje ludności
- Tabela nr 5. Wiek ekonomiczny ludności
- Tabela nr 6. Struktura bezrobocia w powiecie tomaszowskim
- Tabela nr 7. Poziom bezrobocia na terenie Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki
- Tabela nr 8. Wykorzystanie środków finansowych na pomoc społeczną w latach 2005-2007
- Tabela nr 9. Zasoby mieszkaniowe Miasta
- Tabela nr 10. Zamieszkałe zasoby mieszkaniowe
- Tabela nr 11. Liczba przyznanych lokali komunalnych z odzysku
- Tabela nr 12. Domy przeznaczone do wyburzenia
- Tabela nr 13. Liczba osób ubiegających się o lokal z zasobów komunalnych
- Tabela nr 14. Poziom frekwencji uczniów w roku szkolnym 2007/2008
- Tabela nr 15. Uczniowie korzystający ze świetlic szkolnych w roku 2007
- Tabela nr 16. Dzieci i młodzież objęci programem „Pomoc państwa w zakresie dożywiania”

Spis wykresów

- Wykres nr 1. Prognoza liczby ludności dla Tomaszowa Mazowieckiego
- Wykres nr 2. Struktura bezrobocia w powiecie tomaszowskim
- Wykres nr 3. Struktura poziomu wykształcenia osób bezrobotnych
- Wykres nr 4. Wydatki na zadania własne w latach 2005-2007
- Wykres nr 5. Liczba mieszkańców miasta korzystających z pomocy społecznej